

символічне опанування нових цінностей членами суспільства відбувається шляхом просочування знаків престижу вниз відповідно до соціальної ієрархії.

Велика кількість прикрас на взутті знатної кочівниці з с. Антонівка (104 бляшки), враховуючи матеріали з інших поховань, трапляється рідко у окремого індивіда. Імітація срібла, еkleктичність набору передусім є наслідування моди. Дослідники соціальної психології підкреслюють, що мода дифузна за своєю природою і легко передається від суспільства до суспільства, а звичай статичний у часі й просторі. Мода змінюється в короткі проміжки часу, тоді як звичай зберігається у незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду¹⁶. В тому, що це саме мода, а не традиційний тип прикрас взуття, переконає короткочасність існування кожного з типів поясних наборів. За висновком В. І. Распопової, зміни наборів виходили за етнічні межі окремих племен і збігалися з кордонами державних об'єднань¹⁷.

Таким чином, імітацію коштовного металу можна розглядати як прагнення індивіда до соціалізації і бажання прилучатися до цінностей більш високого рангу. Розглянуті прикраси кочівницького взуття слід вважати естетичними знаками, яким властива комунікативна функція, обумовлена вимогами соціальної регуляції поведінки індивіда в середньовічному суспільстві.

**Р. С. ОРЛОВ
В. Н. КЛЮШИНЦЕВ**

Новый памятник средневекового художественного ремесла кочевников

Резюме

В 1975 г. при раскопках кургана у с. Антоновка, Новоодесского района, Николаевской области было обнаружено погребение знатной кочевницы. Наиболее интересная находка в нем — остатки кожаных сапожек, украшенных бронзовыми посеребренными бляшками пяти типов (общее количество их — 104). Бляшки выполнены в стилистически разных традициях и датируют погребение X в. Не противоречит этой дате и погребальный обряд.

Имеющиеся аналогии позволили авторам сделать вывод о применении подобных украшений кочевнической обуви не только с эстетическими, но и коммуникативными целями. Престижное значение украшений обусловлено стремлением индивида в кочевническом обществе приобщиться к художественным ценностям более высокого ранга.

**І. К. СВЕШНІКОВ
В. М. ПЕТЕГИРИЧ**

Археологічні дослідження в с. Муравиця

В 1965 р. Ровенський загін Волинської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом І. К. Свешнікова провів розкопки на підвищенні в заплаві правого берега р. Ікви між селами Муравиця і Млинів. На підвищенні виявлено два культурних шари — нижній належить до поселення стжижовської культури, верхній пов'язаний з давньоруським літописним городищем Муравиця. В середині 50-х років городище обстежили наукові співробітники Дуб-

¹⁶ Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М., 1976, с. 212—236.

¹⁷ Распопова В. И. Поясной набор Согда VII—VIII вв.—СА, 1965, № 4, с. 90.

нівського краєзнавчого музею В. Д. Селедець і Є. Г. Нефедовський. Муравиця вперше згадується в літописі під 1149 р. в зв'язку з перебуванням на Волині Юрія Долгорукого¹.

Городище має овальну форму. Воно обведене високим валом і поділене на дві частини ровом. Пам'ятка значною мірою знищена окопами і траншеями часів першої і другої світових воєн.

Давньоруський культурний шар тут був досить потужний і сягав від сучасної поверхні ґрунту до глибини 2 м. У південно-західній частині розкопу на глибині 1—1,2 м виявлено скупчення міцно збитої, місцями просушеної глини. На окремих кусках обмазки є сліди відбитків дерева, соломи й полови. В південній частині скупчення серед суцільного шару обмазки помічено округлу ямку діаметром 0,25 м, де стояв стовп. Можна припустити, що це залишки наземної стовпової споруди з глинобитними стінами на дерев'яному каркасі. Значна частина її заходила в західну частину розкопу і під час досліджень 1965 р. відкрита не була. Тому остаточно підтвердити таке припущення можна тільки на основі повного дослідження даного об'єкту.

В середній частині розкопу на глибині 1,5 м відкрито черинь невеликої печі округлої форми, діаметром 0,4 м, навколо якої знайдено уламки давньоруського посуду та кістки тварин. У північно-східній частині на глибині 1,8 м виявлено залишки глинобитної печі куполоподібної форми, діаметром 1,7 м. Стінки і перекриття її побудовано з обпаленої до червоного кольору глини. В центрі печі перекриття розташоване на висоті 0,4 м над черинню. З південного боку купол не доходив до неї. Очевидно, тут був отвір, розміри і форму якого встановити не вдалося, бо ця частина печі погано збереглася.

Черинь була увігнута в центрі і складалася з шару дуже випаленої глини, товщиною 8 см. Під черинню виявлено шар розбитих давньоруських горщиків, а під ними простежено значну кількість залишків зерна. Нижче уламків кераміки знаходилася друга черинь з міцно обпаленої глини, під якою знову залягав шар черепків. Піч побудована на материковій глині. Оскільки вона мала дві черені, використання її було досить тривалим. Така конструкція — широко відоме явище в київських житлах XI—XIII ст. Подібні печі розкопано в Переяславі-Хмельницькому, є вони і в стародавньому Галичі, Ріпневі².

Ще одну піч виявлено в південно-східній частині розкопу на глибині 1,6 м. Вона мала в плані грушовидну форму і складалася з основної частини та округлого в поперечному перерізі каналу, що піднімався вверх (рис. 1, I—IV). Стінки виготовлено з глини й перепалено до червоного кольору. Вони підвищувались над дном на 0,55 м і завершувались слабо опуклим куполом. Дно печі становив міцно збитий шар попелу, що залягав на шарі материкової глини. Стінки, плавно звужуючись, переходили в димовий канал. Навпроти нього, але нижче, був отвір печі. Піч заповнювала чорна земля, в якій знайдено уламки ліпної кераміки стжижовської культури та кружальної давньоруського часу, дрібні кістки тварин, крем'яні відщепи. Всі ці знахідки, очевидно, потрапили сюди разом з землею.

Залишки аналогічної печі відкрито в Любоню поблизу Познані в Польщі³. Печі такого типу ще в другій половині XIX ст. використовувались для випалювання гончарного посуду в Калузькій губернії⁴. На

¹ Полное собрание русских летописей. СПб., 1908, т. 2, ствл. 389.

² Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева. К., 1950, с. 19; Каргер М. К. Раскопки в Переяславе-Хмельницком в 1952—1953 гг.—СА, 1954, № 20, с. 9; Аулик В. В. Раскопки в древнем Галиче.—АО 1972 г., 1973, с. 255; Захарук Ю. М., Ратич О. О. Слов'янське поселення біля с. Ріпнів Львівської області.—АП УРСР, 1955, т. 5, с. 44.

³ Kostrzewski J. Kultura prapolska. Warszawa, 1962, il. 205.

⁴ Тимохович Т. Кустарная промышленность Медянского уезда.—Труды Комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. СПб., 1879, вып. 2, с. 98, рис. 5, 41.

підставі цих аналогій піч, відкриту в Муравці, можна вважати гончарною.

У південній частині розкопу на глибині 2,2 м виявлено контури округлої в плані ями. Вона мала бочкоподібну форму з верхнім діаметром 1,4 м і діаметром дна 0,6 м. В місці її найбільшого розширення на висоті 1,9 м від дна діаметр ями становив 1,8 м. Стінки було зміцнено каркасом з дерев'яних прутів, покладених горизонтально, потім підмазаних шаром глини і сильно обпалених. Така конструкція стінок підтверджується слідами від прутів на зворотному боці обмазки. Дно ями не було обмазано глиною. Тут лежали куски необробленого каміння розміром приблизно $0,35 \times 0,65$ м і товщиною до 0,2—0,3 м. Очевидно, дно було викладено каменями, хоч окремі з них не лежали на своїх первісних місцях (рис. 1, V, VI). Заповнення ями — чорна земля, де знайдено уламки посуду, свинцеве пряслице, уламок залізного вістря на сулицю, точильні бруски, кістки тварин, бронзовий перстень. Подібні ями з глиняною обмазкою відомі з давньоруських міст Києва, Старої Рязані тощо⁵. Вони використовувались для зберігання зерна.

Під час досліджень відкрито давньоруську землянку, контури якої простежено в середній частині розкопу на глибині 1,9 м від поверхні ґрунту. Землянка була прямокутної форми, розмірами $3,4 \times 3,8$ м, орієнтована по довжині зі сходу на захід з незначним відхиленням до північного заходу й південного сходу (рис. 2, I). Дно зглиблено на 2,97 м від поверхні.

У північно-східному куті землянки стояла глинобитна піч підковоподібної форми (піч «а»). Її черинь діаметром 0,8 м мала приблизно округлу форму. Під черинню залягав шар деревного вугілля товщиною 3 см. У південно-східній частині стінки помічено ямки від чотирикутних в перерізі кілків, вбитих для ремонту цієї частини печі. Під час ремонту підмазано також задню і східну стінку з внутрішнього боку, внаслідок чого черинь зменшилась в діаметрі (рис. 2, I, III, IV). Піч була заповнена чорною землею, в якій знайдено фрагменти куполу і нижню частину давньоруського горщика.

На певному етапі землянку з піччю «а» було засипано чорною збитою землею товщиною 0,9 м, яку покрили тонким прошарком білої,

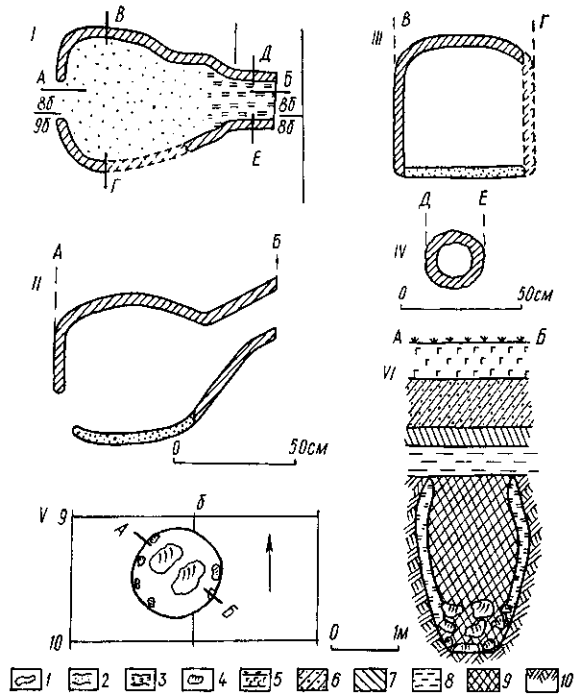

Рис. 1. Плани і розрізи гончарної печі та зернової ями (I—VI):

1 — контури стінок гончарної печі; 2 — шар золи; 3 — обпалена глина; 4 — каміння; 5 — гумус; 6 — шар чорнозему з золою; 7 — чорнозем; 8 — суглинок; 9 — заповнення зернової ями; 10 — материк.

⁵ Каргер М. К. Археологические исследования..., с. 14; Монгайт А. Л. Старая Рязань.— МИА, 1955, № 49, с. 65.

міцно утрамбованої глини. Цей прошарок став долівкою другого житлового горизонту землянки (рис. 2, II), на якому в її північній частині побудовано другу піч (піч «б»). За формою і конструкцією вона аналогічна першій печі («а»). Черинь розміром 0,6×0,82 м мала форму підкови, була двічі підмазана і складалася з двох шарів сильно випаленої глини (рис. 2, I, V, VI). Стінки збереглися до висоти 0,5 м. До задньої (західної) і північної стін прилягав шар білої просушеної

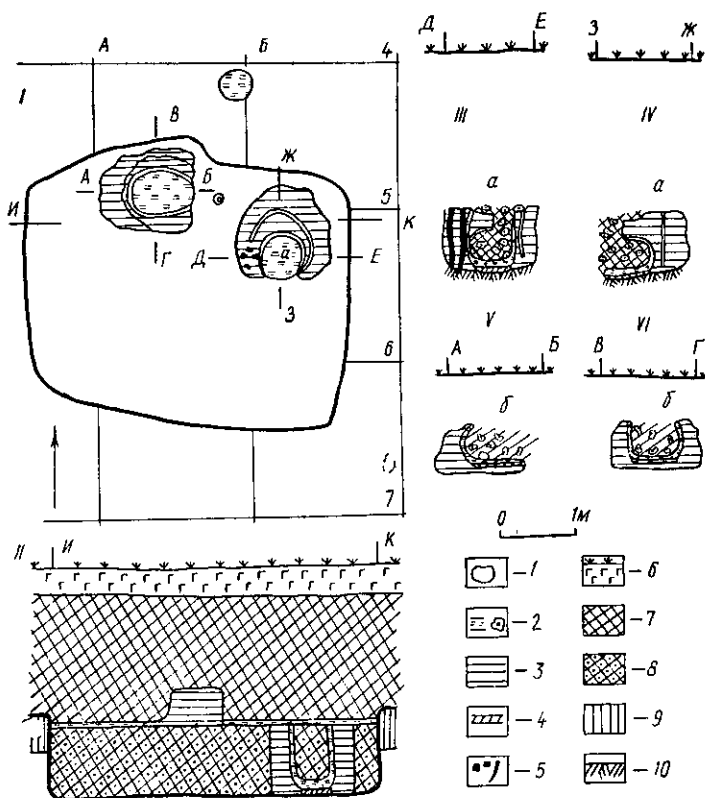

Рис. 2. План і розрізи давньоруської землянки і печей (I—VI):

1 — контури землянки; 2 — обпалена глина; 3 — біла насипна глина; 4 — шар деревного вугілля; 5 — сліди кілків; 6 — гумус; 7 — чорнозем; 8 — засип нижньої частини землянки; 9 — суглинок; 10 — материк.

глини. Він сходив від стінок виразним уступом, а його боки були згладжені і заокруглені. Можливо, він зміцнював стінки в цьому місці. В середині печі була чорна земля з кусками склепіння.

Перед піччю «б» стояв невеликий товстостінний горщик. Землянка була заповнена інтенсивно чорним ґрунтом, де трапились уламки посуду, вироби з кістки, каменю. Однотипність кераміки з цих двох різночасних жител, ідентична форма і конструкція печей дають підстави вважати, що перерва між двома житловими горизонтами землянки була незначною.

Під час розкопок виявлено ряд залізних предметів, виробів з каменю, кістки, скла. Зокрема, знайдено залізні ножі, які майже завжди є найбільш масовим матеріалом серед знарядь праці. У верхньому культурному шарі трапилось п'ять цілих і фрагментованих екземплярів з простою спинкою і загостреним на кінці черенком (рис. 3, 1—4). У залишках наземної споруди виявлено ніж з прямою спинкою та ду-

гоподібно закінченим лезом (рис. 3, 5). Всі ножі в перерізі клинуваті форми. Такі типи поширені на всій території Давньої Русі⁶.

Серед інших знарядь праці слід згадати долото з квадратним в перерізі стержнем і досить спрацьованим обухом (рис. 3, 12). Подібні долота знайдені в Старій Рязані, Вщижі, на Райковецькому городищі⁷, на Волинцевському городищі в Сумській області⁸. На території Південно-Західної Русі відомі такі знахідки з Ріпнева, Судової Вишні⁹.

У культурному шарі зібрано кілька залізних цвяхів з прямокутними головками (рис. 3, 6). Їх стержень квадратний в перерізі і плавно загострений до самого вістря. Цей вид найбільш масовий серед цвяхів, знайдених у Новгороді, Старій Рязані¹⁰.

Серед предметів озброєння виявлено під час розкопок уламок залізного вістря на сулицю в зерновій ямі та два залізних наконечники стріл з ромбоподібними вістрями і загостреними черешками (рис. 3, 10, 11). Краще збережений наконечник стріли, за класифікацією А. М. Медведєва, може бути зарахований до 41-го типу першого варіанту (ромбоподібні гнездовського типу) і датований VIII — серединою XI ст.¹¹

Вироби з каменю представлені точильними брусками та пряслицями. Точильні бруски виявлено в заповненні зернової ями, в землянці та у верхньому культурному шарі городища (рис. 3, 22, 23).

Цікавими є знахідки на городищі пряслиць, виготовлених з різної сировини. Так, у зерновій ямі трапилось мале свинцеве пряслице, а в культурному шарі — біконічне з білої крейдиної породи (рис. 3, 18, 21) і невеликі біконічні з рожевого шиферу. Крейдиані пряслиця відомі на території Південно-Західної Русі. Вони виявлені в Пліснеську, на селищі поблизу с. Ріпнів, в Судовій Вишні, на Зимнівському городищі¹². На всіх згаданих пам'ятках немає слідів місцевого виробництва крейдианих пряслиць. Очевидно, виготовлення їх поки що важко пов'язувати з якимось окресленим районом, як, наприклад, овруцькі ши-

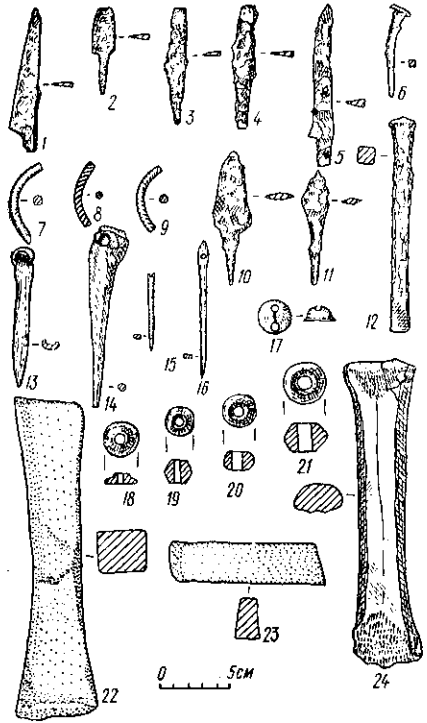

Рис. 3. Вироби з металу, скла, кістки, каменю.

⁶ Колчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси.— МИА, 1953, № 32, с. 71.

⁷ Там же, с. 109, рис. 71, 2, 6, 7.

⁸ Довженко В. И. Розкопки біля с. Волинцево Сумської області.— АП УРСР, 1952, т. III, с. 266, табл. IV, 10.

⁹ Ауліх В. В. Основні результати археологічного дослідження давньоруського селища в с. Ріпнів Львівської області.— Дисертаційний збірник. К., 1958, с. 43, табл. III, 4; Ратич О. О. Результати досліджень давньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня Львівської області в 1957—1959 рр.— МДАПВ, 1962, вип. 4, с. 112, табл. IV, 13.

¹⁰ Колчин Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода-Великого.— МИА, 1959, № 65, т. 12, с. 110; Монгайт А. Л. Старая Рязань, с. 108.

¹¹ Медведєв А. Ф. Ручное металлическое оружие лук и стрелы, самострел VIII—XIV вв.— САИ, 1966, вып. ЕІ-36, с. 65.

¹² Кучера М. П. Древній Пліснеськ.— АП УРСР, 1962, т. 12, с. 45; Ауліх В. В. Основні результати..., с. 45; Ратич О. О. Вказ. праця, с. 118; Ауліх В. В. До історії ремесла східних слов'ян у VI—VIII ст.— Археологія, т. XXIII, 1970, с. 122.

ферні пряслиця. Крейдяні пряслиця датуються на Ріпнівському селищі VIII—початком XI ст., в Пліснеську—VIII—X ст., а на Зимнівському городищі вони знайдені в шарах, надійно датованих VI—VII ст.¹³ Знахідки їх у комплексах пам'яток культури полів поховань черняхівського типу в с. Ракобути і Ріпнів (Ріпнів II) відсувають нижню дату появи цих виробів на території Південно-Західної Русі¹⁴. Це питання залишається відкритим. Щодо верхньої дати, то цікаво відзначити, що ні на одній з вищезгаданих пам'яток вони не виходять за межі XI ст. Тоді вже з'являються шиферні пряслиця, які витісняють глиняні та крейдяні.

Серед виробів з кістки слід згадати ковзан з добре відполірованим одним боком (рис. 3, 24). Він подібний до ковзанів, виявлених у Новгороді, Червені, Дубні, Ріпневі та Звенигороді¹⁵. Аналогічні їм ковзани відомі й на землях західних слов'ян¹⁶. Наскрізний отвір у деяких виробах призначався для того, щоб прив'язувати їх до взуття. Відсутність отворів на нашій знахідці пояснюється, мабуть, тим, що так звані, на думку С. А. Семенова, ковзани могли бути інструментами для вигладжування тканин і тиснення шкіри¹⁷.

Серед кістяних знарядь праці знайдено проколи та голки (рис. 3, 13—16). Вони є майже в усіх давньоруських пам'ятках.

Під час розкопок виявлено окремі прикраси. Крім уламків витих скляних браслетів, які є досить частими знахідками в давньоруських містах, привертає увагу нижня половинка бронзового бубонця кулястої форми з лінійним прорізом (рис. 3, 17). Аналогічний мідний бубонець знайдено в Московській області. Відомі вони і в Старій Рязані. Значну кількість бубонців виявлено в Новгороді в шарах X—XV ст.¹⁸ Серед них найбільш численними є кулясті з лінійним прорізом. Більшість їх виготовлена з двох тиснених половинок (як і знахідка з Муравиці). З'явилися такі бубонці тільки в XI ст. і проіснували до початку XIV ст.¹⁹

Основним датуючим матеріалом, виявленим під час розкопок, є кераміка. Вона представлена численними уламками горщиків, з яких окремі вдалося повністю реставрувати. Всі горщики виготовлено на гончарному крузі, їх глина має домішки піску. Переважають посудини сірого або чорного кольору. Деякі з них видовженої форми. Вінця відігнуті назовні, потовщені, манжето- або карнизоподібно профільовані. Частина горщиків має чітко виділену шийку. Орнаментовані вони мотивом «хвилі» під шийкою або на ній. Плічка та значну частину тулуба прикрашено горизонтальними борозенками. Окремі екземпляри мають на плічках ряди наколотих овальних пунктів (рис. 4, 3, 5, 6; 5, 1, 5).

Виділяється також ряд горщиків з високо піднятими плічками, широкою шийкою і стінками, конусоподібно звуженими до донця. Він-

¹³ Ауліх В. В. Основні результати..., с. 49; Кучера М. П. Древній Пліснеськ, с. 45; Ауліх В. В. До історії ремесла східних слов'ян у VI—VIII ст., с. 124.

¹⁴ Баран В. Д. Поселення I тисячоліття н. е. в с. Ракобутах на Західному Бузі.— МДАПВ, 1962, вип. 4, с. 88—90, табл. II, 14.

¹⁵ Арциховський А. В. Раскопки на Славне в Новгороде.— МИА, 1949, № 41, с. 143, рис. 17 з, и; Рагич О. О. Давньоруські вироби з кістки та рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель.— МДАПВ, 1959, вип. 2, табл. IV, 26—28; Рагич О. О. Звіт про археологічні дослідження в с. Звенигороді на Львівщині в 1966 р. табл. X, 16.

¹⁶ Hrubý V. Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě.— Památky archeologické, ř. 68, XLVIII, čís. 1, Praha, 1957, s. 141, 143, 145.

¹⁷ Семенов С. А. О назначении «копышков» и костей с нарезками из Саркела-Белой Вежи.— МИА, 1959, № 75, с. 353—361.

¹⁸ Розенфельд Р. Л. Курганы у бывшего Серафимо-Знаменского скита на р. Рожая в Московской области.— КСИА АН СССР, 1973, № 135, с. 163, рис. 17, 9; Монгайт А. Л. Старая Рязань, с. 60—61, рис. 139, 15; Седова И. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.)— МИА, 1959, № 65, т. 2, с. 237.

¹⁹ Седова М. В. Ювелирные изделия..., с. 237.

ця відігнуті назвні, потовщені, манжето- або карнизоподібно профільовані. Посудини орнаментовано горизонтальними борозенками під шийкою або на значній частині тулуба, а деякі, крім того — рядами наколотих овальних пунктів на шийці (рис. 4, 1, 4; 5, 3).

Привертає увагу товстостінний горщик видовженої форми з відігнутими назвні тригранно потовщеними вінцями манжетоподібного профілю (рис. 5, 2). Аналогічний горщик походить з Білівського горо-

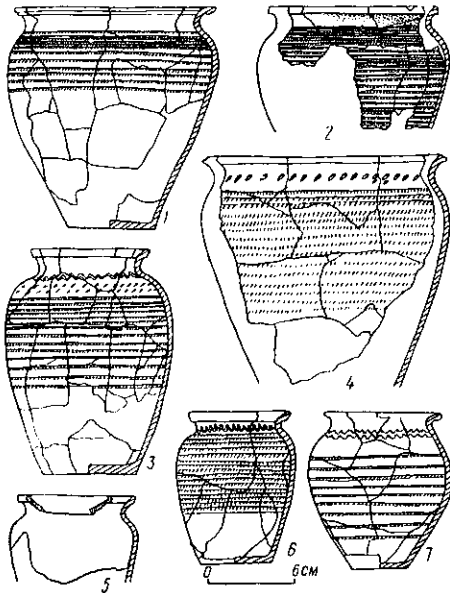

Рис. 4. Кераміка X—XI ст. з Муравиці (1—7).

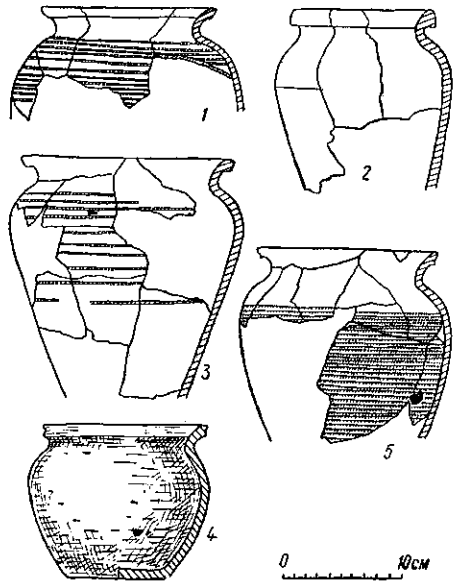

Рис. 5. Давньоруські горщики з черені печі та землянки (1—5).

дища на Волині²⁰. Такі ж вироби широко відомі в курганных похованнях X—XI ст. (Шестовиця, Табаївка, Новий Білоус)²¹. Вони увійшли в літературу під назвою «горщиків курганного типу».

У землянці перед піччю «б» виявлено горщик з широким дном і потовщеною нижньою частиною навскіс до зрізаного краю вінця (рис. 5, 4). Екземпляри з такими вінцями з городища поблизу с. Затурці на Волині М. П. Кучера датує не пізніше X ст.²²

Загалом горщики з Муравиці дуже близькі до четвертого керамічного комплексу давньоруського селища в с. Ріпнів, що датується X—XI ст. Подібна кераміка виявлена також у Пліснеську, Судовій Вишні. На території Волині вона відома з розкопок ранньосередньовічного городища поблизу с. Затурці, з Городка²³. На всіх цих пам'ятках така кераміка датується X—XI ст. Отже, і керамічний матеріал з Муравиці належить до цього часу.

²⁰ Ауліх В. В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці.— В кн.: Середні віки на Україні. К., 1971, вип. 1, с. 174—175, рис. 5, 1.

²¹ Бліфельд Д. І. Дослідження в Шестовицях.— АП УРСР, 1952, т. III, с. 128—130; Бліфельд Д. І. Деснянська археологічна експедиція 1949 р.— АП УРСР, 1955, т. 5, с. 14—21.

²² Кучера М. П. Ранньосередньовічне городище поблизу с. Затурці на Волині.— В кн.: Середні віки на Україні. К., 1971, вип. 1, с. 182, рис. 6, 4.

²³ Ауліх В. В. Основні результати..., с. 38—40; Кучера М. П. Кераміка древнього Пліснеська.— Археологія, 1961, т. XII, с. 147—150; Ратич О. О. Результати досліджень..., с. 118—119; Кучера М. П. Ранньосередньовічне городище..., с. 82, рис. 6, 4—9; Багрий Р. С. Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині.— МДАПВ. К., 1962, вип. 4, с. 126—127.

Матеріали, здобуті під час дослідження городища, дають в деякій мірі уявлення про господарську діяльність його жителів. Виявлено, зокрема, сліди землеробства. Так, під уламками окремих посудин у черені печі знайдено залишки обуглених зерен пшениці, проса та гороху. Розкопано також одну зернову яму. На городищі випадково трапився уламок серпа²⁴. Аналіз остеологічного матеріалу із зернової ями показав, що кістки належали корові, свині, куриці, тетереву, бобру*. У північно-західному куті розкопу в ямі на глибині 1,4—1,6 м від поверхні знайдено скупчення риб'ячої луски. Все це свідчить, що в господарстві мешканців городища певну роль відігравало скотарство, розведення домашньої птиці, мисливство і рибальство. Біля північно-східного кута розкопу знайдено куски залізного шлаку. Очевидно, залізодобування і залізообробка входили в сферу ремісничої діяльності жителів.

Кістяні вироби теж, напевно, місцевого виробництва, що підтверджується знахідкою окремих кісток оленя із збереженими слідами різання та пиляння.

Матеріали археологічних розкопок городища Муравиця свідчать про більш ранній час заселення цієї пам'ятки давньоруським населенням, ніж дата літописної згадки. Відсутність речей, чітко датованих XII ст., очевидно, пояснюється незначними розмірами дослідженої площі (80 м²). Остаточне визначення місця городища серед синхронних пам'яток Південно-Західної Русі стане можливим тільки після додаткових досліджень і детального аналізу всіх виявлених речових матеріалів.

И. К. СВЕШНИКОВ
В. М. ПЕТЕГИРИЧ

Археологические исследования в с. Муравица

Резюме

В статье изложены результаты исследования древнерусского городища Муравица на Волыни, упомянутого в летописи под 1149 г. На городище открыты остатки наземной постройки и землянки с двумя жилыми горизонтами. Интересны также печи, одна из которых может быть определена как гончарная. Среди находок изделия из металла, стекла, камня и кости. В результате раскопок получены данные о занятии жителей городища земледелием и рыболовством, разведением домашней птицы. Добыча железа, обработка кости и производство гончарной керамики характеризуют сферу ремесленной деятельности его обитателей. Обнаруженные материалы датируются X—XI вв., что свидетельствует о более раннем заселении памятника по сравнению с летописным упоминанием.

В. С. ТЕРСЬКИЙ-ШЕЛОМ'ЯНЦЕВ

Дослідження посаду літописного Звенигорода

Західна частина посаду літописного Звенигорода під Львовом розташована в урочищі Загородище, що безпосередньо межує на сході з оборонним валом городища, а з півдня і заходу ще донедавна ця територія була оточена заливним лугом (рис. 1). Площа західного посаду — передмістя Звенигорода — становила близько 5 га. Інші пригороди розміщувались навколо укріпленої частини (на урочищах Замосточ-

²⁴ Ратич О. О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957, с. 39.

* Аналіз провів доктор біологічних наук К. А. Татаринів.